

MAGDALENA MATEJA*

Dyktatorska pycha przeciwko służbie narodowi. Aksjologiczny wymiar przywództwa na przykładzie prezydentów Rosji i Ukrainy

Wprowadzenie

Rządzący, podległe im instytucje oraz społeczeństwo mają pewne wspólne wartości, normy postępowania i obrazy świata. Potwierdzają to wyniki badań uzyskane w trakcie realizacji wieloletniego projektu World Values Survey (WVS), którego przedmiotem były wartości i przekonania mieszkańców poszczególnych krajów¹. Gdy w społeczeństwie dominują wartości przetrwania i tradycyjne (np. bezpieczeństwo fizyczne i materialne, szacunek dla władzy), demokracja jest w słabszej kondycji niż wtedy, gdy przewagę zyskują wartości swobodnej ekspresji i racjonalno-prawne². Problem badawczy, którego rozwiązanie przedstawia niniejsze opracowanie, sprowadza się do pytania o relacje między normami i zasadami etycznymi charakterystycznymi dla danego systemu politycznego a sposobem podejmowania decyzji i wyznaczania celów przez przywódcę. Badanie zmierza do ustalenia wartości dominujących w systemie autorytarnym oraz w demokracji liberalnej, a następnie do ukazania sposobów manifestowania się

* Dr hab. Magdalena Mateja, prof. UMK – Katedra Komunikacji, Mediów i Dziennikarstwa, Instytut Badań Informacji i Komunikacji, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, e-mail: m.mateja@umk.pl, ORCID: 0000-0002-5959-1082.

¹ World Values Survey, *Who we are*, <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (dostęp: 07.04.2022).

² K. Skarżyńska, *Psychologiczne i społeczne aspekty poparcia dla autorytarnej polityki*, „Przegląd Socjologiczny” 2018, nr 2, s. 99.

norm i zasad etycznych w stylu przywództwa oraz wizerunkach prezydentów Rosji i Ukrainy. Rozważania o różnicach między autorytaryzmem a demokracją odnoszą się do początkowej fazy wojny między wymienionymi państwami. Inwazję rosyjską należy postrzegać również jako reprezentację konfliktu między ustrojami, stylami i modelami przywództwa, wizerunkami prezydentów państw, wreszcie systemami wartości. Jest to najaktualniejszy, a zarazem najbardziej adekwatny przykład aksjologicznej wojny światów.

Podstawą do wyprowadzenia wniosków będą wyniki analizy publikacji, które dotyczyły przebiegu wojny na Ukrainie oraz stylu przywództwa i wizerunku przywódców walczących państw – Władimira Putina oraz Wołodymyra Zełenskigo. Analizowano teksty, fotografie, podcasty oraz materiały wideo, które ukazały się w pierwszej fazie wojny w sekcji wiadomości na portalach onet.pl (od 24 lutego 2022 roku, godz. 1.44 do 2 marca 2022 roku, godz. 23.54) oraz wp.pl (od 24 lutego 2022 roku, godz. 3.16 do 3 marca 2022 roku, godz. 0.44)³. Początkowy okres zbiorowej reakcji na kryzys, a tym bardziej wojnę, zakłada swoiste wzmoczenie emocjonalne, w którym poglądy stron są wyrażane bezkompromisowo – nieprzypadkowo faza ta nazywana jest heroiczną⁴. Według modelu Normy Gordon i Normana L. Farberowa, zaczyna się ona wraz z wystąpieniem kryzysu i trwa nawet tydzień⁵. W tym czasie na każdym z portali ukazało się kilkaset publikacji dziennikarskich, z czego do próby zakwalifikowałam te, które w całości lub częściowo dotyczyły wojny na Ukrainie. Odnośne dane przedstawia tabela 1.

Poza treściami dostępnymi na portalach badaniami objęto wszystkie posty opublikowane w fazie heroicznej na instagramowym koncie prezydenta Zełenskigo. Uwzględniając przyjęty cel badań, sformułowano następujące pytania badawcze:

1. Jakie wartości i przekonania wyróżniają system autorytarny?
2. Jakie wartości i przekonania są charakterystyczne dla reżimu demokratycznego?

³ Dobór mediów był celowy: Onet oraz Wirtualna Polska są obecnie najpopularniejszymi polskojęzycznymi portalami ogólnoinformacyjnymi. Różni je linia programowa oraz struktura właścicielska – Onet jest kontrolowany przez międzynarodowy koncern Ringier Axel Springer Polska, natomiast Wirtualna Polska reprezentuje polski kapitał. Informacje w portalach internetowych aktualizuje się często, co jest istotne w sytuacji kryzysu. Jednocześnie publikacje są archiwizowane, inaczej niż w przypadku wiadomości emitowanych w radiu lub telewizji, co z kolei wpływa pozytywnie na jakość i zakres badań. Zob. *Onet liderem w informacjach i publicystyce, WP.pl przyciąga najdłużej*, <https://www.wirtualnemedia.pl/artykul/onet-lider-informacje-publicystyka-wp-pl-przyciaga-najdluzej> (dostęp: 31.03.2022).

⁴ Por. G.S. Everly, *Five Principles of Crisis Intervention: Reducing the Risk of Premature Crisis Intervention*, „International Journal of Emergency Mental Health” 2000, no. 2 (1), s. 2.

⁵ S.B. Math, M.C. Nirmala, S. Moirangthem, N.C. Kumar, *Disaster Management: Mental Health Perspective*, „Indian Journal of Psychological Medicine” 2015, vol. 37, no. 3, s. 261–271.

3. Jakich środków językowych używa się do scharakteryzowania prezydenta Rosji?
4. Jakich środków językowych używa się do scharakteryzowania prezydenta Ukrainy?
5. Które wypowiedzi prezydentów Rosji i Ukrainy są cytowane w mediach?
6. Jakie cechy ujawnia kompozycja fotografii Putina, jakie skojarzenia budzi portret przywódcy?
7. Jakie cechy ujawnia kompozycja fotografii Zełenskigo, jakie skojarzenia budzi portret przywódcy?
8. W jaki sposób Zełenski jest przedstawiany na fotografiach i filmach w serwisie Instagram, jakie skojarzenia budzi jego wizerunek?

Tabela 1. Publikacje o wojnie na Ukrainie na portalach Onet i Wirtualna Polska

Data publikacji	Materiały Onetu		Materiały Wirtualnej Polski	
	Ogółem	Bez związku z wojną	Ogółem	Bez związku z wojną
24 lutego 2022	200	8	157	17
25 lutego 2022	145	5	119	11
26 lutego 2022	105	3	86	4
27 lutego 2022	95	2	64	2
28 lutego 2022	137	6	112	7
1 marca 2022	144	4	95	10
2 marca 2022	134	9	111	13

Źródło: opracowanie własne.

Została także przyjęta hipoteza, że poprzez style przywództwa oraz wizerunki tych dwóch polityków manifestują się systemy wartości fundamentalne dla ustrojów oraz wspólnot. Niniejsze badania mają charakter jakościowy i wykorzystują analizę dyskursu oraz analizę semiotyczną⁶.

Autorytaryzm *versus* demokracja

Politykę można definiować jako całość działalności ludzkiej mającej za przedmiot sprawy publiczne, jako sztukę kompromisu w rozwiązywaniu sporów pomiędzy wielkimi grupami społecznymi, wreszcie jako każdy przejaw realnego

⁶ Zob. D. Miller, *Ze Wschodu na Zachód, czyli wielopłaszczyznowa lingwistyczna analiza dyskursu w pigułce*, „Oblicza Komunikacji” 2012, t. 5, s. 155–172; A. Berger, *Semiotic Analysis*, w: tegoż, *Media Analysis Techniques*, SAGE Publishing, San Francisco 2018, s. 3–42; G. Rose, *Interpretacja materiałów wizualnych. Metodologia badań nad wizualnością*, tłum. E. Klekot, Warszawa 2019.

sprawowania władzy⁷. Trzymając się najbardziej rozpowszechnionych sądów, a jednocześnie pozostając możliwie blisko poglądów potocznych, można określić politykę „jako formę aktywności ludzkiej, której celem jest wywieranie wpływu na funkcjonowanie państw, narodów i innych wielkich wspólnot ludzkich”⁸. Ogół metod, którymi posługuje się władza państwowa w stosunkach z ludnością, a także zasady, jakimi się ona kieruje w tych stosunkach, nazywa się ustrojem politycznym lub systemem politycznym⁹. Stanowi on istotny element składowy formy państwa. Do systemu należą także metody działania partii politycznych, ich stosunki z władzą państwową, zasady funkcjonowania innych ważnych organizacji społecznych. Ze względu na stosunki władzy państwowej i społeczeństwa w procesie rządzenia wyróżnia się trzy zasadnicze ustroje: demokratyczny, autorytarny i totalitarny. Robert Dahl do cech nowoczesnej demokracji zalicza: zasadę rządu przedstawicielskiego, wolne wybory, powszechne prawa wyborcze, wolność słowa, dostęp do informacji oraz swobodę zrzeszeń. Dla odróżnienia współczesnej demokracji od innych, historycznych form ustroju używa on nazwy poliarchia (z greckiego – rządy wielu). Można uznać, że jest to synonim liberalnej demokracji.

Przeciwieństwo demokracji stanowi autorytaryzm. Nazwa tego systemu pochodzi od kojarzącego się pozytywnie słowa autorytet¹⁰. Istotnie, siła autorytetu przywódcy jest spoiwem w ustroju autorytarnym, a zarazem tegoż ustroju wyróżnikiem. Władza należy do przywódcy i jego najbliższego środowiska, a podejmowane decyzje zatwierdza podporządkowany mu parlament. Pojęcie autorytaryzmu ma długą tradycję, wyrażaną takimi określeniami jak autokracja, dyktatura, oligarchia i patrymonializm. System autorytarny rozprzestrzenił się gwałtownie w krajach słabo rozwiniętych, w których wojsko jest jedyną nowoczesną, profesjonalną i zorganizowaną instytucją. Dyktatury wojskowych stanowią współcześnie jeden z typów autorytaryzmu¹¹; pozostałe to reżimy konserwatywne (monarchie tradycyjne, dyktatury konserwatywne, teokracje) oraz fasadowe demokracje liberalne – wybory opierają się w nich na rywalizacji politycznej, ale przy znacznym ograniczeniu praw obywatelskich i opozycji. Coraz więcej ekspertów wykazuje również, że poza państwami od dekad zaliczanymi do autorytarnych (np. Chiny, Rosja, Turcja), w ostatnich

⁷ T. Madras, *Etyczne podstawy polityki w systemie liberalno-demokratycznym. Trzy głosy sceptyczne*, w: *Ekonomia, polityka, etyka*, t. 4, red. A. Bocian, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011, s. 138.

⁸ Tamże, s. 138-139.

⁹ A. Heywood, *Politologia*, tłum. N. Orłowska, B. Maliszewska, M. Masojć, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 30.

¹⁰ A. Górna-Kubacka, *Autorytaryzm XXI wieku – czy nam grozi?*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 1 (15), s. 29.

¹¹ T. Żyro, *Wstęp do politologii*, Warszawa 2007, s. 211.

latach w kierunku ustroju niedemokratycznego zacierają również niektóre kraje Unii Europejskiej, wspólnoty ufundowanej na wartościach demokratycznych i uważanej za ostoję demokracji liberalnej¹².

Należy odróżnić pojęcie przywództwa politycznego od przywódcy politycznego. To pierwsze jest określane najczęściej mianem relacji między przywódcą politycznym a jego zwolennikami oraz otoczeniem, w którym funkcjonują, natomiast drugie odnosi się do jednostki, która przewodzi. Analiza przywództwa politycznego uwzględnia nie tylko przywódców politycznych, ale także uwarunkowania, w jakich oni funkcjonują¹³. Przywództwo w demokracji, podobnie zresztą jak przywództwo autorytarne, można postrzegać na dwa sposoby. Przywództwo demokratyczne jako styl przywództwa politycznego oznacza wspólne podejmowanie decyzji i wyznaczanie celów przez przywódcę oraz jego zwolenników. Jako forma przywództwa politycznego realizowanego w ramach ustroju demokratycznego, przywództwo demokratyczne podlega procedurom selekcji na stanowisko publiczne (głównie na drodze wyborów powszechnych), a także ograniczeniom formalnym, np. prawnym bądź obyczajowym. Przyjmuje się niekiedy, że ograniczenia nakładane na jednostkę i związane z nimi procedury prowadzą do osłabienia wpływu czynnika osobowego w przywództwie demokratycznym. Dlatego niektórzy badacze uważają, że w kontekście demokracji odnośnie do przywódcy bardziej adekwatne jest słowo lider, oznaczające polityka zawodowego, sprawnego i kompetentnego, lecz niewykazującego charyzmy, pozbawionego cech, które stawiałyby go ponad przeciętność¹⁴. Przywództwo autorytarne jako styl przywództwa oznacza samodzielne podejmowanie decyzji, bez konsultacji ze współpracownikami i bez uwzględnienia ich opinii. Poza tym kategorię przywództwa autorytarnego, jak już wcześniej wspomniałam, stosujemy do opisu przywódców politycznych, którzy działają w ramach państw autorytarnych¹⁵. W systemie autorytarnym przywódca zyskuje instytucjonalne wsparcie w postaci cenzury, policji politycznej i wojska, które są narzędziami do tłumienia przejawów działalności opozycyjnej i niezadowolenia społecznego.

Aksjologiczny wymiar polityki

Namysł nad wartościami, które wpływają na zachowania obywateli oraz ich decyzje wyborcze, towarzyszył już starożytnym filozofom, o czym świadczą

¹² G. Guerrini, *Authoritarian Governments: How Much Do Investors Care?*, <https://emerging-europe.com/news/authoritarian-governments-how-much-do-investors-care/> (dostęp: 29.05.2021).

¹³ M. Hartliński, *Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*, Olsztyn 2012, s. 57.

¹⁴ Tamże, s. 78.

¹⁵ Tamże, s. 79.

zawartość dzieł Arystotelesa *Etyka nikomachejska* i *Polityka*¹⁶. Celem etyki jako normatywnej dyscypliny filozoficznej jest uzasadnienie lub poddanie ocenie moralnej zasad prawnych, moralności potocznej, instytucji państwowych oraz motywacji, intencji, przekonań lub działań pojedynczych osób lub grup. Oceny i normy, które stara się formułować etyka, dotyczą tego, w jaki sposób można postępować względem innych i względem siebie samego. Są one wyrażane za pomocą takich określeń, jak moralnie dobry, zły, obowiązek, powinność, wada, cnota, prawo moralne czy prawo człowieka¹⁷. Trudno przeczyć, że normy etyczne mają wpływ na proces stanowienia, stosowania, wykonywania, a także przestrzegania prawa w ramach państwa. Z jednej strony etyka reguluje działalność organów władzy publicznej, z drugiej stanowi uzasadnienie dla podporządkowania się prawu przez jego adresatów¹⁸. Nowoczesna koncepcja polityki opiera się na koncepcji człowieka, nie jako elementu kosmosu – jak twierdzili Sokrates i Arystoteles – ale jako „istoty skończonej, empirycznej, przede wszystkim zaś emotywniej, którą można kształtować, lub mówiąc prościej, manipulować, by zachować w dobrym stanie byt ją przerastający, jakim jest polityczna wspólnota”¹⁹.

Liberalna demokracja wiąże się z pewnymi konkretnymi przekonaniem i wyobrażeniami moralnymi. Doktryną konstytuującą te przekonania jest liberalizm²⁰. Biorąc pod uwagę cechy liberalnej demokracji wskazywane przez Dahla, Giovanniego Sartoriego i innych analityków, wyraźnie widać związek z tradycją liberalną, pochodzącą od Johna Locke’a, Johna Stewarda Milla i amerykańskich ojców założycieli. Obok nich należy uwzględnić również nieliberała Jeana-Jacques’a Rousseau, który w czasach nowożytnych najdobitniej sformułował zasadę suwerenności ludu, bez której demokracja nie miałaby obecnego kształtu. „W potocznym odczuciu postulat etycznego uregulowania polityki [w ramach demokracji – przyp. M.M] oznacza przestrzeganie pewnych elementarnych zasad postępowania, uznawanych przez większość ludzi za słuszne, bez specjalnego teoretycznego uzasadnienia. Jako przykłady wymienić można zakazy kłamstwa, kradzieży, marnotrawienia środków publicznych, kumoterstwa i nepotyzmu oraz nakazy (często dające się sformułować jako odwrotności zakazów): rzetelnego wypełniania urzędów państwowych, przestrzeganie prawa, stosowania się do dobrych obyczajów etc.”²¹. Z kolei Artur Laska sprowadza etyczny wymiar

¹⁶ A. Laska, *Między autonomią jednostki a dobrem publicznym – etyczne dylematy liberalizmu politycznego*, „Świat Idei i Polityki” 2001, t. 1, s. 20.

¹⁷ Zob. K. Saja, *Etyka*, <http://etykapraktyczna.pl/encyklopedia/etyka> (dostęp: 29.05.2021).

¹⁸ T. Przesławski, *Rola etyki w systemie prawnym*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, t. 28, s. 37.

¹⁹ M. Środa, *Etyka i polityka. Poza dobrem i złem?*, „Etyka” 2014, t. 48, s. 7.

²⁰ Założenie to musi być obwarowane zastrzeżeniem: współczesna myśl liberalna, wielowątkowa, pełna dyskusji i sporów w swoim obrębie, odchodzi od oświeceniowej pewności co do swojej absolutnej racji moralnej w relacjach z innymi formacjami cywilizacyjnymi.

²¹ T. Madras, *Etyczne podstawy polityki...*, s. 140.

rozwoju politycznej doktryny liberalnej do płaszczyzny ścierania się postulatów moralnej autonomii jednostki z ideą dobra publicznego²².

Na innych zasadach moralnych, sposobach ich promowania oraz egzekwowania opiera się autorytaryzm. Potocznie kojarzy się on z niedemokratycznym systemem rządów, systemem hierarchicznym czy brakiem kontroli nad rządzącymi. Łatwiej zrozumieć jego związki z określoną etyką, jeśli uwzględnimy, że autorytaryzm to także pewien typ mentalności i rodzaj osobowości. W połowie XX wieku Theodor Adorno i jego współpracownicy wprowadzili do nauk społecznych pojęcie osobowości autorytarnej. Pojęcie autorytaryzmu zaczęto odnosić do sposobu widzenia świata, do postaw i przekonań wzajemnie ze sobą powiązanych, współtworzących charakterystyczny typ mentalności. Takie ujęcie autorytaryzmu sprawia, że jest on postrzegany przez pryzmat osobowości, kultury i struktury społecznej. Za główne cechy postaw autorytarnych uznaje się silne podkreślanie stosunku dominacji i podporządkowania jako głównych relacji, sztywne poglądy, brak tolerancji dla słabości, podział na swoich i obcych, nietolerancję i etnocentryzm. Interesujący punkt widzenia na autorytarne rządy przedstawia brytyjski polityk David Owen – z zawodu neurolog i psychiatra. Zwraca on szczególną uwagę na rolę osobowości i sposobu działania osób pełniących wiodącą rolę w niedemokratycznych rządach. Zauważa także nadmierną kumulację władzy w rękach jednej osoby lub niewielkiej grupy osób, których zachowanie można określić jako przejaw „syndromu dyktatorskiej buty władzy”²³. Syndrom ten manifestuje się nadmiernym poczuciem własnej mocy i możliwości kreowania rzeczywistości, odrzucaniem wszelkich rad i ostrzeżeń, zwłaszcza płynących ze źródeł zewnętrznych wobec władzy, które są sprzeczne z ich wyobrażeniami o świecie²⁴. Według Owena istnieje 14 przejawów syndromu dyktatorskiej buty, m.in. skłonność do postrzegania świata jako areny, na której polityk demonstruje swoją moc i władzę oraz zakres kontroli, utożsamianie interesów osobistych i własnej partii z interesami państwa, nadmierna wiara we własne opinie, pogarda dla rad i krytyki ze strony innych, zwłaszcza opozycji, silne przekonanie o prawości intencji własnych działań, a pomijanie oceny racjonalności i ewentualnych kosztów własnych działań, utrata kontaktu z rzeczywistością, postępujące wyobcowanie władzy²⁵. Do zdiagnozowania u polityka sprawującego władzę bądź u grupy rządzących wystarcza występowanie już czterech z nich.

²² A. Laska, *Między autonomią jednostki...*, s. 21.

²³ Zob. G. Russell, *Psychiatry and Politicians: the „Hubris Syndrome”*, „The Psychiatrist” 2011, no. 35, s. 140–145.

²⁴ K. Skarżyńska, *Psychologiczne i społeczne aspekty...*, s. 96–98.

²⁵ Tamże. Skarżyńska użyła słowa ‘buta’ jako polskiego odpowiednika angielskiego *hubris*; inne możliwe, nieodległe semantycznie znaczenia to ‘pycha’, ‘arogancja’.

Wizerunek przywódcy w perspektywie symbolicznej i aksjologicznej

Wizerunek polityka funkcjonujący w opinii publicznej jest tworzony na potrzeby działalności politycznej. Nie stanowi on bynajmniej obrazu rzeczywistego, dokładnego czy szczegółowego, lecz raczej zestawienie wielu elementów odnoszących się do wypowiedzi, działań, zachowania, wyglądu, kontaktów z innymi uczestnikami życia politycznego²⁶. Wojciech Cwalina i Andrzej Falkowski zauważyli, że wartości, o które wzbogaca się kreowany *image*, mogą w ogóle nie znajdować uzasadnienia w realnych cechach, wystarczy, że odbiorca nada im określone znaczenie. Stąd próby manipulowania relacjami w środkach społecznego przekazu, jak również próby ich kontroli, tak by została ukazana jak najbardziej medialna twarz polityka²⁷. W Rosji i na Ukrainie – niezależnie od plastyczności cechującej wizerunek przywódcy – jest to kreacja zdeterminowana przez pozycję ustrojową prezydenta w tych krajach. System rosyjski najczęściej jest nazywany modelem prezydencko-parlamentarnym, w którym rząd podporządkowany jest prezydentowi, a głównymi ośrodkami władzy są prezydent i parlament. Konstytucja Rosji formalnie przyjęła zasadę podziału władzy, ale prezydenta usytuowano jakby ponad czy poza innymi organami władzy, nie zaliczając go do żadnej z trzech władz państwowych. Prezydent ma rozległe uprawnienia w zakresie rządzenia, np. kieruje polityką zagraniczną państwa²⁸. W zakresie obronności i bezpieczeństwa państwa prezydent Rosji jest najwyższym zwierzchnikiem sił zbrojnych, podejmuje decyzje personalne, ma uprawnienia w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa państwa. W tym ostatnim aspekcie zajmuje pozycję szczególną, ponieważ poza ogólnym uprawnieniem do określania podstawowych kierunków polityki wewnętrznej i zagranicznej państwa, korzysta z prawa do zatwierdzania doktryny wojennej Federacji Rosyjskiej. Doktryna ta jest podstawą polityki w zakresie obronności, bezpieczeństwa, niepodległości i integralności państwa, a wypracowuje ją Rada Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, organ tworzony i kierowany przez prezydenta²⁹. Na czym polega jego rola w aspekcie obronności i bezpieczeństwa, publiczność mediów masowych przekonała się 24 lutego 2022 roku, gdy Putin wystąpił przed kamerami i poinformował o zamiarach wobec Ukrainy³⁰. Zapowiedział specjalną operację wojskową, którą większość państw członkowskich Unii Europejskiej

²⁶ M. Mateja, *Między newsem a mitem. Prasa wobec śmierci polityka*, Toruń 2015, s. 40.

²⁷ W. Cwalina, A. Falkowski, *Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna*, Gdańsk 2006, s. 153.

²⁸ B. Dziemidok-Olszewska, *Pozycja ustrojowa prezydentów Polski i Rosji*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2019, t. 5, nr 1, s. 39.

²⁹ B. Dziemidok-Olszewska, *Pozycja ustrojowa prezydentów...*, s. 45.

³⁰ Materiał jest zamieszczony na oficjalnej stronie internetowej prezydenta Federacji Rosyjskiej: *Address by the President of the Russian Federation*, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (dostęp: 24.02.2022). W dniu 24 lutego 2022 roku został wyemitowany w kanałach telewizji rosyjskiej, prezentowały go także stacje poza Rosją.

oraz sojuszu NATO uznała za wojnę. Obraz rzeczywistości kreowany przez autokratę jest światem *à rebours*: ofiara ponosi w nim odpowiedzialność za atak, najeźdźca doznaje krzywdy. Z dyskursu Putina wynika, że inwazja Rosjan jest aktem samoobrony, władze Ukrainy to reżim czy junta, która działa przeciwko narodowi, neonaziści. Agresja dyktatora została wyartykułowana w następujących wyrażeniach: blok państw zachodnich – „imperium kłamstwa”, komunikacja prowadzona przez NATO – „cyniczne kłamstwa”, „próby szantażu” oraz w komunikacji niewerbalnej, w szczególności w parajęzyku, oszczędnej, mimo to czytelnej mimice i charakterystycznej pozie³¹. Putin zakomunikował światu swą decyzję, siedząc przy masywnym biurku i wspierając dłonie o jego połyskliwy blat. Podczas przemówienia odchyłał tułów w stronę oparcia, co konotuje arogancję i dystans społeczny, ponadto wykrzywił usta i marszczył nos, co jest z kolei wyrazem obrzydzenia³². Efekt niechęci, wrogości i nieufności wzmacniało ułożenie brody, którą Putin często kieruje w dół (por. frazeologizm „patrzeć spode łba”)³³. Rekwizyty zgromadzone na biurku i wokół niego korespondowały z nastrojem przywódcy, jego intencjami i słowami. Liczne aparaty telefoniczne symbolizują bezpośrednią i natychmiastową łączność ze strategicznymi ośrodkami, np. dowodzenia wojskiem, arsenałem nuklearnym. Sugerowanie sprawczości oraz łatwego dostępu do potencjału militarnego Rosji koresponduje z tą częścią mowy Putina, która zawierała groźbę użycia taktycznej broni jądrowej przeciwko Zachodowi.

Przemysław Potocki formułuje hipotezę, że przywódcy państw autorytarnych dla uprawomocnienia swoich rządów wykorzystują argumentację efektywnościową – legitymizacja efektywnościowa ma zastąpić legitymizację proceduralną, typową dla systemów demokratycznych³⁴. Polega ona na uzasadnianiu systemu rządów poprzez ukazywanie jego skuteczności w osiąganiu celów kolektywnych określanych przez przywódcę. Systemy autorytarne są systemami politycznymi spersonalizowanymi. Oznacza to, że ich istnienie i przetrwanie jest uzależnione od aktywności politycznej określonego polityka. Stąd też w przemówieniu Putina obecność akcentów, które podkreślały jego sprawczość: „z prośbą o pomoc zwróciły się [do Rosji] republiki Donbasu [...]. W związku z tym podjąłem decyzję o przeprowadzeniu specjalnej operacji wojskowej”³⁵. Efektywność

³¹ D.G. Leathers, *Komunikacja niewerbalna. Zasady i zastosowania*, tłum. M. Trzczińska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 94.

³² Tamże, s. 45–47.

³³ A. Pease, B. Pease, *Mowa ciała*, tłum. J. Grabiak-Pasiok, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2011, s. 280.

³⁴ P. Potocki, *Wizerunek przywódcy w systemie totalitarnym, autorytarnym i demokratycznym. Analiza porównawcza*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Ekonomia i zarządzanie” 2010, nr 1, t. 2, s. 74.

³⁵ *Rosja – Ukraina. Putin wydał rozkaz operacji militarnej. Celem „demilitaryzacja Ukrainy”*, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-02-24/rosja-ukraina-putin-wydal-rozkaz-operacji-militarnej-celem-demilitaryzacja-ukrainy/> (dostęp: 6.04.2022).

prezydenta Rosji podkreśla niewątpliwie mowa ciała: „przedstawia [on] siebie jako wzór energicznej męskości. Z umiejętną klatką piersiową i barkami, szerokim uśmiechem, szerokim chodem i zawsze nieco pustym spojrzeniem wąskich oczu [...] macho w średnim wieku”³⁶.

Putin upodobał sobie quasi-monarchiczny ceremonial, wykorzystując aspekty proksemiki do zbudowania dystansu fizycznego, ale także emocjonalnego³⁷. Prezydent Rosji to figura samotnika, niedosiętego władcy, który unika bezpośredniego kontaktu z obywatelami, a swoich doradców i urzędników trzyma z dala od siebie. Tę relację symbolizują długie, monumentalne stoły, przy których Putin zasiada sam lub w towarzystwie kilku osób, ulokowanych jednak w dużej odległości od niego. Kamery telewizyjne rejestrujące tego rodzaju spotkania ustawia się w sposób, który ma podkreślać niedostępność i nadzwyczajność osoby prezydenta (zob. ilustracja 1).

Ilustracja 1. Charakterystyczne przedstawienie prezydenta Rosji w mediach

Władimir Putin i szef rosyjskiej dyplomacji Siergiej Ławrow 14 lutego 2022 r.

Źródło: „*Putin to szalony dyktator, który realizuje swoje wizje*”. *Politycy komentują atak Rosji na Ukrainę*, <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/politycy-komentuja-atak-rosji-na-ukraine-putin-to-szalony-dyktator/vqyv1zb> (dostęp: 24.02.2022).

³⁶ M. Delius, *Kłęska toksycznej męskości Putina. Kto inny jest prawdziwym bohaterem*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/kleska-toksycznej-meskosci-putina-kto-inny-jest-prawdziwym-bohaterem/nrgbe1n> (dostęp: 10.05.2022).

³⁷ E. Głażewska, U. Kusio, *Komunikacja niewerbalna. Płeć i kultura (wybór zagadnień)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012, s. 128, 206; D.G. Leathers, *Komunikacja niewerbalna...*, s. 478.

Rytuwały, dystans społeczny, sposób i czas komunikowania się ze społeczeństwem mają na celu wykreowanie Putina na silnego i niezłomnego przywódcę³⁸. Kult silnej jednostki, „ojca narodu” dbającego o pomyślność Rosjan³⁹, został wzmocniony przez wymodelowanie biografii Putina. W oficjalnych publikacjach poświęconych rozwojowi kariery politycznej Putina skorygowano informacje o prywatnym wymiarze życia. Mimo że prezydent jest rozwodnikiem, ojcem dwóch dorosłych córek, teściem, informacje o jego rodzinie podlegają ścisłej kontroli. Spekuluje się o związku z Aliną Kabajewą⁴⁰, jednak źródła rosyjskie, które komunikowały o nowej, młodszej partnerce Putina, były skutecznie uciszane. Obecność żony i dzieci staje się czynnikiem niekorzystnym i niepożądanym, jeśli spojrzemy na proces kreacji wizerunku z perspektywy wartości cenionych w autokracjach, dla przywódcy autorytarnego rodziną jest bowiem cały naród. Należy pamiętać, że rzeczywistość, polityczno-ustrojowa pozycja prezydenta w Rosji zależy również od czynników pozakonstytucyjnych, takich jak sposób sprawowania urzędu i osobowość osoby sprawującej urząd oraz kontekst sytuacyjny. W rosyjskiej tradycji ustrojowej czynnik personalny wydaje się nawet silniejszy niż konstrukcje instytucjonalne. Rosjanie są zorientowani na silne przywództwo polityczne, wynikające z rosyjskiej kultury politycznej, przejawiają potrzebę autorytetu i wzoru. Innymi słowy, sprawując urząd, prezydent Rosji kieruje się podstawami ustroju autorytarnego, a jednocześnie postępuje zgodnie z wartościami zakorzenionymi w społeczeństwie. Owo sprzężenie ilustrują wyniki sondaży przeprowadzonych w marcu 2022 roku. Po dwóch tygodniach od inwazji na Ukrainę zaufanie Rosjan do prezydenta znacznie wzrosło, działania Putina popierało 77,2% respondentów, o 15,5% więcej niż pod koniec grudnia 2021 roku⁴¹. Według innego badania, którego wyniki opublikowano 30 marca 2022 roku, agresywną politykę przywódcy popierało aż 83% mieszkańców Rosji⁴². Zaangażowanie w wojnę zapewniło Putinowi wzrost poparcia o 12% w ciągu miesiąca.

O ile przywiązywanie Rosjan do wartości ogniskowanych przez autorytaryzm jest trwałe, o tyle droga Ukraińców ku demokracji meandruje, co odzwierciedlają zmiany pozycji ustrojowej prezydenta, do których dochodziło na poszczególnych

³⁸ Por. P. Potocki, *Wizerunek przywódcy...*, s. 76.

³⁹ Tamże, s. 78.

⁴⁰ Zob. W. Papiernik, *Domniemana partnerka Putina ukrywa się w Szwajcarii? Powstała petycja o jej wydalenie*, <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8382275,wladimir-putin-alina-kabajewa-szwajcaria-petycja.html> (dostęp: 18.03.2022).

⁴¹ *Sondaż państwowego instytutu: Putinowi ufa prawie 8 na 10 Rosjan*, <https://www.rp.pl/polityka/art35892451-sondaz-panstwowego-instytutu-putinowi-ufa-prawie-8-na-10-rosjan> (dostęp: 6.04.2022).

⁴² *W Rosji rośnie poparcie dla Putina. Ten sondaż mówi wiele*, <https://wiadomosci.wp.pl/w-rosji-rośnie-poparcie-dla-putina-ten-sondaz-mowi-wiele-6753081426332160a> (dostęp: 6.04.2022). Por. *What Do Ordinary Russians Really Think about the War in Ukraine?*, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=452> (dostęp: 7.04.2022).

etapach niepodległości państwa ukraińskiego. Konstytucja Ukrainy z 1996 roku nadawała głowie państwa szereg uprawnień. Jak zauważył Eugeniusz Zieliński: „rozwiązania ustrojowe zmierzały do ustanowienia z jednej strony silnej władzy wykonawczej pod przewodnictwem prezydenta, z drugiej zaś – do stworzenia wpływowego ośrodka władzy skupionej w parlamencie”. W konsekwencji rozwiązania przyjęte na Ukrainie prowadziły do licznych konfliktów między ośrodkami władzy. Na mocy porozumienia z 8 grudnia 2004 roku uchwalono Ustawę o wniesieniu zmian do Konstytucji Ukrainy, która uszczupliła uprawnień prezydenta, zwiększyła zaś kompetencje Rady Narodowej i rządu. Tym samym prezydencko-parlamentarny system rządów realizowany na Ukrainie został zastąpiony przez system parlamentarno-prezydencki. Decydujący głos w procesie powoływania premiera i rządu miał należeć do większości parlamentarnej, a nie – jak było wcześniej – do głowy państwa. Jednak we wrześniu 2010 roku doszło do wzmocnienia pozycji ustrojowej prezydenta, kiedy to Sąd Konstytucyjny, działając w interesie nowo wybranego prezydenta Wiktora Janukowycza, przywrócił redakcję konstytucji z 1996 roku. Silna rola prezydenta w systemie politycznym Ukrainy sprzyjała wzrostowi tendencji autorytarnych, którym kres położyła największa od 1991 roku fala społecznych manifestacji i protestów, tzw. Euromajdan. Uchwalona w dniu 21 lutego 2014 roku nowela konstytucyjna ponownie osłabiła pozycję ustrojową głowy państwa i przywróciła system parlamentarno-prezydencki. Wypada zaznaczyć, że chociaż kompetencje prezydenta zostały zmniejszone, to nadal ogrywa on znaczną rolę w systemie politycznym Ukrainy⁴³. O urzeczywistnieniu demokratycznego stylu przywództwa przesądza więc osobowość polityka, który sprawuje urząd prezydenta na Ukrainie.

Cechy osobiste kandydata: zdolności przywódcze, kompetencja jako umiejętność wyczerpanej pracy, inteligencja i wiedza, integralność wewnętrzna kandydata związana z moralnością oraz empatia oznaczająca zdolność dbania o obywateli i miłe usposobienie, są kluczowe w procesie kreowania wizerunku aktora politycznego⁴⁴. Prezydent Ukrainy manifestował większość cech pożądanых u lidera demokratycznego państwa jeszcze przed wybuchem wojny, inwazja ujawniła dodatkowo odwagę i determinację. Jak podkreśla Zełenski, są to cechy, które w sytuacji kryzysu podzielają wszyscy Ukraińcy: „Coraz więcej ludzi na świecie staje po stronie Ukrainy, po stronie dobra w tej walce ze złem. A jeśli politycy

⁴³ P. Pietnoczka, *Ewolucja pozycji ustrojowej instytucji prezydenta na Ukrainie*, „Studia Polilogiczne” 2018, vol. 47, s.

⁴⁴ M. Kolczyński, J. Sztumski, *Marketing polityczny. Kształtowanie indywidualnych i zbiorowych opinii, postaw i zachowań*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2000, s. 114; Z.J. Pietraś, *Decydowanie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 2000, s. 424.

nie wiedzą, jak podążać za ludźmi, nauczymy ich. To jest podstawa demokracji, naszego narodowego charakteru”⁴⁵.

Środkiem do zdobycia prezydentury była popularność, którą Zełenskiemu zapewniła tytułowa rola w serialu satyrycznym *Sługa narodu*⁴⁶. Niedoświadczony polityk w krótkim czasie przeistoczył się w pełnowymiarowego przywódcę, co zaskoczyło światową opinię publiczną⁴⁷: „Jeszcze do niedawna wiele osób postrzegało Zełenskiego jako kabareciarza, który przez przypadek został prezydentem Ukrainy. Podczas kryzysu z Rosją 44-latek dojrzał do roli szanowanego męża stanu”⁴⁸. Kariera zawodowa sprzed kampanii prezydenckiej jest istotnym komponentem wizerunku Zełenskiego. Do grudnia 2018 roku był on przede wszystkim satyrykiem, aktorem, scenarzystą, prezenterem telewizyjnym, producentem filmowym i przedsiębiorcą, publiczność mediów masowych знаła go m.in. z występów w telewizyjnym show *Taniec z gwiazdami*, ról w komediach romantycznych oraz wspomnianym powyżej serialu satyrycznym⁴⁹. Zełenski rozumie zasady funkcjonowania demokracji medialnej, zna mechanizmy i społeczno-psychologiczne skutki oddziaływania nowych mediów, co więcej, wykorzystuje tę wiedzę do realizacji własnych celów. Gdy amerykańskie władze oświadczyły, że Stany Zjednoczone są gotowe do ewakuacji prezydenta Ukrainy z Kijowa, ten publicznie zakomunikował: „Potrzebuję amunicji, a nie podwózki”⁵⁰. Natomiast kiedy rosyjskie media podsycaly plotki o opuszczeniu stolicy przez Zełenskiego, polityk odpowiedział filmem wideo zamieszczonym w serwisie Telegram: „Jesteśmy w Kijowie, bronimy Ukrainy. I tak będzie dalej”⁵¹. Umiejętność reagowania na wydarzenia kryzysowe szybką ripostą, efektowną puentą przysporzyła Zełenskiemu wielu sympatyków, nie tylko wśród obywateli

⁴⁵ „Дедалі більше людей у світі – на боці України, на боці добра у цій битві зі злом. І якщо політикидесь не вмюють іти за людьми, ми їх навчимо. Це основа демократії, нашого національного характеру” – wpis z 28 marca 2022 roku na profilu *zelenskiy_official*, <https://www.instagram.com/p/CbpkvsdghYH/> (dostęp: 7.04.2022).

⁴⁶ Zob. *Serial „Sługa narodu” z Zełenskim w roli głównej dostępny na platformie Netflix*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/serial-sluga-narodu-z-zelenskim-w-roli-glownej-dostepny-na-platformie-netflix/mfpevj3> (dostęp: 5.04.2022).

⁴⁷ Por. A. Stec, *Odpowiedzialność polityczno-prawna Prezydenta Ukrainy*, „Przegląd Sejmowy” 2020, nr 6 (161), s. 163.

⁴⁸ O. Pieper, *Wołodymyr Zełenski. Od komika do bohatera*, <https://www.dw.com/pl/w%C5%82odymyr-ze%C5%82enski-od-komika-do-bohatera/a-60929969> (dostęp: 2.04.2022).

⁴⁹ *Superbohater Ukrainy. Jak wyglądała kariera Wołodymyra Zełenskiego?*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1102218%2Csuperbohater-ukrainy-jak-wygladala-kariera-wolodymyra-zelenskiego.html> (dostęp: 4.03.2022).

⁵⁰ M. Zубel, *Australia pomoże Ukrainie. Ogromne wsparcie w walce z Rosją*, <https://wiadomosci.wp.pl/australia-pomoze-ukrainie-ogromne-wsparcie-w-walce-z-rosja-6742538183109120a> (dostęp: 2.03.2022).

⁵¹ S. Zięba, *Od komika do męża stanu, czyli bohatera postawa prezydenta Ukrainy. „To zapisze go na kartach historii”*, <https://dziendobry.tvn.pl/gorace-tematy/wolodymyr-zelenski-kim-byly-prezydent-ukrainy-kariera-zona-i-pochodzenie-5615009> (dostęp: 7.04.2022).

własnego państwa. Prezydent jest ekspresyjny, okazuje emocje, także te nie do końca pożądane z perspektywy wizerunku politycznego, jak niepokój, bezradność, zniecierpliwienie czy złość⁵². Fotografuje się w plenerze lub w budynkach nienależących do zasobów administracji państwowej, wpisy na jego profilu są aktualizowane regularnie, z dużą częstotliwością. Media społecznościowe to jeden z kanałów komunikacji wykorzystywany przez Zełenskiego, polityk z determinacją zabiega o uwagę światowej opinii publicznej i jest aktywny w mediach tradycyjnych, w dyplomacji używa natomiast technologii do komunikacji zdalnej, które upowszechniły się w związku z przebiegiem pandemii COVID-19. Dzięki systemom wideokonferencyjnym możliwe stały się wystąpienia Zełenskiego na forach parlamentów Unii Europejskiej, Australii, Izraela czy Stanów Zjednoczonych, co jest korzystne dla sposobu postrzegania Ukrainy i jej interesów.

Ilustracja 2. Charakterystyczne przedstawienie prezydenta Ukrainy w mediach

Wołodymyr Zełenski i jego współpracownicy w Kijowie

Źródło: *Zelenski nagrał film z kijowskiej ulicy. Jasny komunikat do wszystkich Ukraińców*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/inwazja-rosji-na-ukraine-zelenski-nagrał-film-z-kijowa/6v4qm6n> (dostęp: 27.02.2022).

Każda skuteczna kreacja wizerunku polityka powinna uwzględniać kulturę polityczną społeczeństwa, w którym działa dany polityk⁵³, strukturę społeczeństwa, ale także charakter systemu komunikowania. W poszczególnych typach systemów politycznych pozwala on politykom na zróżnicowane oddziaływanie na posta-

⁵² D. G. Leathers, *Komunikacja niewerbalna...*, s. 45–47, 49; T. Maruszewski, D. Doliński, W. Łukaszewski, M. Marszał-Wiśniewska, *Emocje i motywacja*, w: *Psychologia akademicka*, t. 1, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2016, s. 553–562.

⁵³ P. Potocki, *Wizerunek przywódcy...*, s. 65.

wy, systemy normatywne i opinie członków społeczeństwa. Im mniejsza liczba alternatywnych źródeł uzyskiwania informacji przez członków społeczeństwa, tym większe prawdopodobieństwo, że ośrodek władzy dla realizacji swoich celów będzie wykorzystywał metody socjotechniki⁵⁴. Sposób korzystania z mediów przez Putina i Zełenskiego jest ilustracją powyższej tezy, a zarazem narzędziem do wykazania istotnych różnic między przywództwem autorytarnym a demokratycznym. Prezydent Rosji jako nadawca korzysta z tradycyjnych mediów, głównie z telewizji państwowej, podczas gdy prezydent Ukrainy używa różnych kanałów, w tym mediów społecznościowych. Ołena Babakowa trafnie nazwała Zełenskiego pierwszym prezydentem ery Ubera i Tindera⁵⁵. Doświadczenia zawodowe sprzed prezydentury rozwinęły u ukraińskiego przywódcy kompetencje, którymi może się wykazać niewielu polityków – warsztat aktorski, technika pracy z kamerą, umiejętność stymulowania publiczności i uzyskiwania jej określonych reakcji, świadomość funkcji, jakie pełnią kostium, rekwizyt i scenografia. Praktyczna znajomość mechanizmów produkcji medialnej pozwala Zełenskiemu również identyfikować współczesne trendy komunikacyjne, m.in. promowania naturalności i autentyczności. Na koncie instagramowym zelenskiy_official umieszczono fotografie i krótkie filmy, portretujące głównie prezydenta, ale także dokumentujące spotkania, które Zełenski odbywa z przywódcami innych państw, przedstawicielami służb własnego państwa, dziennikarzami, obywatelami itd., oraz wydarzenia na Ukrainie w trakcie inwazji. Konto służy nie tylko kreowaniu wizerunku prezydenta, jest narzędziem informowania globalnej opinii publicznej o tragedii narodu ukraińskiego, o heroizmie służb państwa i zwykłych obywateli, o etapach wojny i wynikach walk. Strategia komunikacyjna Zełenskiego – polegająca na tworzeniu wrażenia transparentności – jest zaprzeczeniem stylu kontaktowania się ze światem, który charakteryzuje Putina. W procesie zarządzania kontem na Instagramie Zełenski niewątpliwie korzysta z pomocy specjalistów, mimo to stara się dostosować przekazy do obowiązujących konwencji, np. prezentuje *selfie*, używa prostego, czasami nacechowanego języka, nie kryje stanów i emocji. Chociaż jest zawodowym aktorem, można odnieść wrażenie, że nie gra, nie udaje, nie kłamie.

Aktywność polityka w systemie demokratycznym ograniczają czynniki instytucjonalne sprawiające, iż jako decydent musi on uwzględnić znacznie więcej uwarunkowań swojego działania niż polityk w systemie autorytarnym. Dotyczy to także procesu kreacji wizerunku. Pluralizm środków masowego przekazu oraz pluralizm polityczny to determinanty, które do pewnego stop-

⁵⁴ Tamże, s. 66.

⁵⁵ M. Potocki, *Wołodymyr Zełenski. Prezydentura w czasach kryzysu*, https://magazynpismo.pl/rzeczywistosc/portret/wolodymyr-zelenski-prezydent-ery-tindera-ukraina/?gclid=Cj0KCQjwxtSSBhDYARIsAEn0thS-A1GQaHOvWeyZ7IUz9sJUH-L819lnFZbH2Ci6X2WFNlIzeomIv7kaAmfjEALw_wcB (dostęp: 8.04.2022).

nia tamują proces budowania wizerunku. Jednocześnie te same czynniki stają się dla polityków bodźcem do poszukiwania jak najskuteczniejszych środków i kanałów kreacji własnego obrazu⁵⁶. Zełenski wykorzystuje w tym celu wszelkie dostępne instrumenty, zwłaszcza media społecznościowe, angażując w proces komunikowania politycznego również swoją małżonkę. Z kolei dla Putina głównym instrumentem komunikacji jest telewizja państwowa. Jego wizerunek tworzą sytuacje oficjalne, urzędowe, podczas których występuje ze starannie ułożoną fryzurą, w dopasowanym garniturze. Mimika i gestykulacja Putina są ograniczone, sylwetka – usztywniona, wyprostowana, krok – miarowy. W mowie ciała rosyjskiego przywódcy przejawia się dalece posunięta samokontrola, choć część ekspertów tłumaczy wystudiowane, mało ekspresyjne zachowanie chorobą i skutkami uciążliwych terapii⁵⁷. Kamery telewizyjne rejestrują go w pojedynkę lub w otoczeniu żołnierzy, ministrów, urzędników, często na tle monumentalnej kremlowskiej architektury oraz symboli narodowych. Niektóre relacje medialne obrazują interakcje ze współpracownikami w taki sposób, aby możliwe było zaakcentowanie nadrzędnej, dominującej roli prezydenta (zob. ilustracja 1). Putin jest zatem ucieleśnieniem biurokracji i hierarchiczności, natomiast Zełenski symbolizuje naturalność, autentyczność i wiarygodność.

Zakończenie

Jak podkreśla Sartori, „demokracja istnieje [...] wówczas, gdy stosunek między rządzonymi a rządem nie narusza zasady, że państwo jest sługą obywateli, nie zaś obywatele sługami państwa, że rząd istnieje dla ludzi, nie *vice versa*”⁵⁸. Rolę polityka realizującego powyższy postulat Zełenski przez kilka lat kreował w serialu *Sługa narodu*⁵⁹. Po zmianie profesji, wygraniu wyborów prezydenckich na Ukrainie i zaprzysiężeniu w maju 2019 roku zaczął wdrażać program, z którym przystąpił do kampanii, odnosząc częściowy sukces⁶⁰. Kiedy jednak rządzone przez niego państwo demokratyczne doświadczyło napaści, dowiódł wartości swego przywództwa, obecnie mówi się o nim jako o rasowym polityku, mężu

⁵⁶ P. Potocki, *Wizerunek przywódcy...*, s. 78.

⁵⁷ Zob. M. Nowicki, *Co Zachód wie o zdrowiu Putina? „Nie jest już taki sam”, „wynik dotkliwego bólu”*, <https://www.newsweek.pl/swiat/czy-wladimir-putin-jest-chory-zachod-ma-powazne-podejrzania/qfbrtnr> (dostęp: 19.03.2022).

⁵⁸ G. Sartori, *Teoria demokracji*, tłum. P. Amsterdamski, D. Grinberg, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 53.

⁵⁹ A. Kulasek, *Serial z Zełenskim podbija sieć. Czy widzowie zobaczą go na Netflixie?*, <https://wyborcza.pl/7,90535,28174793,serial-z-wolodymyrem-zelenskim-hitem-you-tube-polscy-widzowie.html> (dostęp: 23.03.2022).

⁶⁰ W. Rogacin, *Zełenski. Biografia*, Wydawnictwo Wielka Litera, Warszawa 2022, s. 213–225.

stanu i obywatelu numer jeden⁶¹. Przewodząc walce o niepodległość i integralność Ukrainy, Zełenski reprezentuje wartości bliskie wszystkim demokratom. Niebiesko-żółta flaga symbolizująca rządzone przez niego państwo stała się emblematem „wolności od tyranii, samostanowienia przeciwko samodzierżawiu, [...] odwagi wobec większego i groźnego przeciwnika [...], symbolem czystości, odwagi, wiary i nadziei, przeciwko kłamstwu i złu”⁶². Jeśli poprzez styl przywództwa oraz wizerunek Zełenskiego manifestują się wartości fundamentalne dla liberalnej demokracji, to publiczny *image* Putina ogniskuje cechy reżimu autorytarnego oraz wartości cenione przez Rosjan. Stopień poparcia dla autokracji jest istotnie związany ze zmiennymi mentalnościowymi, co wykazały m.in. badania Krystyny Skarżyńskiej. Konserwatyzm światopoglądowy, wolność rozumiana jako absolutna niezależność jednostki od praw i wolności innych, grupowy narcyzm oraz wysoka waga autorytetu i lojalności grupowej jako zasad moralnych są istotniejszymi zmiennymi dla stopnia poparcia autorytarnej władzy niż wiek, poziom wykształcenia, płeć czy miejsce zamieszkania⁶³.

Bibliografia

- Berger A., *Semiotic Analysis*, w: tegoż, *Media Analysis Techniques*, SAGE Publishing, San Francisco 2018, s. 3–42.
- Dziemidok-Olszewska B., *Pozycja ustrojowa prezydentów Polski i Rosji*, „Wschód Europy. Studia humanistyczno-społeczne” 2019, t. 5, nr 1, s. 33–50.
- Everly G.S., *Five Principles of Crisis Intervention: Reducing the Risk of Premature Crisis Intervention*, „International Journal of Emergency Mental Health” 2000, vol. 2, iss. 1, s. 1–4.
- Głazewska E., Kusio U., *Komunikacja niewerbalna. Płeć i kultura (wybór zagadnień)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2012.
- Górna-Kubacka A., *Autorytaryzm XXI wieku – czy nam grozi?*, „Przegląd Politologiczny” 2010, nr 1, s. 25–34.
- Hartliński M., *Przywództwo polityczne. Wprowadzenie*, Wydawnictwo Instytut Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2012.
- Heywood A., *Politologia*, tłum. N. Orłowska, B. Maliszewska, M. Masojć, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Jeziński M., *Wizerunek polityczny jako element strategii wyborczej*, w: *Kampania wyborcza: marketingowe aspekty komunikowania politycznego*, red. B. Dobek-Ostrowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2005.
- Kolczyński M., Sztumski J., *Marketing polityczny. Kształtowanie indywidualnych i zbiorowych opinii, postaw i zachowań*, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 2000.

⁶¹ T. Mateusiak, T. Pajęczek, *Eksperci o prezydencie Ukrainy: Zełenski stanął na wysokości zadania. Obywatel numer jeden*, <https://wiadomosci.onet.pl/warszawa/eksperci-o-prezydencie-ukrainy-zelenski-to-obywatel-numer-jeden/mcwbcb0v> (dostęp: 30.03.2022).

⁶² P. Stankiewicz, *Jaki sens ma dzisiaj ukraińska flaga?*, <https://przekroj.pl/spoleczenstwo/jaki-sens-ma-ukraińska-flaga-piotr-stankiewicz> (dostęp: 11.04.2022).

⁶³ K. Skarżyńska, *Psychologiczne i społeczne aspekty...*, s. 111.

- Kurczab-Redlich K., *Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina*, Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2016.
- Laska A., *Między autonomią jednostki a dobrem publicznym – etyczne dylematy liberalizmu politycznego*, „Świat Idei i Polityki” 2001, t. 1, s. 20–35.
- Leathers D.G., *Komunikacja niewerbalna. Zasady i zastosowania*, tłum. M. Trzcńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Łyżwa P., *Aksjologiczne uwarunkowania polityki jako sfery społecznej – zarys problemu*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 2012, t. 13, s. 23–36.
- Madras T., *Etyczne podstawy polityki w systemie liberalno-demokratycznym. Trzy głosy sceptyczne*, w: *Ekonomia, polityka, etyka*, t. 4, red. A. Bocian, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2011, s. 138–158.
- Maruszewski T., Doliński D., Łukaszewski W., Marszał-Wiśniewska M., *Emocje i motywacja*, w: *Psychologia akademicka*, t. 1, red. J. Strelau, D. Doliński, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2016, s. 553–562.
- Miller D., *Ze Wschodu na Zachód, czyli wielopłaszczyznowa lingwistyczna analiza dyskursu w pigułce*, „Oblicza Komunikacji” 2012, t. 5, s. 155–172.
- Pease A., Pease B., *Mowa ciała*, tłum. J. Grabiak-Pasiok, Dom Wydawniczy Rebis, Poznań 2011.
- Pierzchalski F., Rydliński B., *Autorytarny populizm w XXI w. Krytyczna rekonstrukcja*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2017.
- Pietnoczka P., *Ewolucja pozycji ustrojowej instytucji prezydenta na Ukrainie*, „Studia Politologiczne” 2018, vol. 47, s. 220–238.
- Pietraś Z.J., *Decydowanie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Kraków 2000.
- Potocki P., *Wizerunek przywódcy w systemie totalitarnym, autorytarnym i demokratycznym. Analiza porównawcza*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej. Ekonomia i zarządzanie” 2010, t. 2, nr 1, s. 61–90.
- Przesławski T., *Rola etyki w systemie prawnym*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, t. 28, s. 37–50.
- Rogacin W., *Zelenski. Biografia*, Wydawnictwo Wielka Litera, Warszawa 2022.
- Russell G., *Psychiatry and Politicians: the „Hubris Syndrome”*, „The Psychiatrist” 2011, no. 35, s. 140–145.
- Sartori G., *Teoria demokracji*, tłum. P. Amsterdamski, D. Grinberg, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.
- Skarżyńska K., *Psychologiczne i społeczne aspekty poparcia dla autorytarnej polityki*, „Przegląd Socjologiczny” 2018, t. 67, nr 2, s. 93–117.
- Stec A., *Odpowiedzialność polityczno-prawna Prezydenta Ukrainy*, „Przegląd Sejmowy” 2020, nr 6 (161), s. 163.
- Środa M., *Etyka i polityka. Poza dobrem i złem?*, „Etyka” 2014, t. 48, s. 5–10.
- Żyro T., *Wstęp do politologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

Netografia

- Address by the President of the Russian Federation*, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (dostęp: 24.02.2022).
- Delius M., *Kłęska toksycznej męskości Putina. Kto inny jest prawdziwym bohaterem*, <https://wiadomosci.onet.pl/swiat/kleska-toksycznej-meskosci-putina-kto-inny-jest-prawdziwym-bohaterem/nrgbe1n> (dostęp: 10.05.2022).
- Guerrini G., *Authoritarian Governments: How Much Do Investors Care?*, <https://emerging-europe.com/news/authoritarian-governments-how-much-do-investors-care/> (dostęp: 29.05.2021).

- Kulasek A., *Serial z Zeleńskim podbija sieć. Czy widzowie zobaczą go na Netflixie?*, <https://wyborcza.pl/7,90535,28174793,serial-z-wolodymyrem-zelenskim-hitem-you-tube-polscy-widzowie.html> (dostęp: 23.03.2022).
- Mateusiak T., Pajączek T., *Eksperci o prezydencie Ukrainy: Zeleński stanął na wysokości zadania. Obywatel numer jeden*, <https://wiadomosci.onet.pl/warszawa/eksperci-o-prezydencie-ukrainy-zelenski-to-obywatel-numer-jeden/mcwb0v> (dostęp: 30.03.2022).
- Nowicki M., *Co Zachód wie o zdrowiu Putina? „Nie jest już taki sam”, „wynik dotkliwego bólu”*, <https://www.newsweek.pl/swiat/czy-wladimir-putin-jest-chory-zachod-ma-powazne-podejrzenia/qfbtrnr> (dostęp: 19.03.2022).
- Onet liderem w informacjach i publicystyce, WP.pl przyciąga najdłużej, <https://www.wirtualnemedi.pl/artykul/onet-lider-informacje-publicystyka-wp-pl-przyciaga-najdluzej> (dostęp: 31.03.2022).
- Papiernik W., *Domniemana partnerka Putina ukrywa się w Szwajcarii? Powstała petycja o jej wydalenie*, <https://gospodarka.dziennik.pl/news/artykuly/8382275,wladimir-putin-alina-kabajewa-szwajcaria-petycja.html> (dostęp: 18.03.2022).
- Pieper O., *Wołodimir Zeleński. Od komika do bohatera*, <https://www.dw.com/pl/wo%C5%82odymyr-ze%C5%82enski-od-komika-do-bohatera/a-60929969> (dostęp: 2.04.2022).
- Potocki M., *Wołodimir Zeleński. Prezydentura w czasach kryzysu*, https://magazynpismo.pl/rzeczywistosc/portret/wolodymyr-zelenski-prezydent-ery-tindera-ukraina/?gclid=Cj0KCQjwxtSSBhDYARIsAE0thS-A1GQaHOvWeyZ7IUz9sJUH-L819InFZbH2Ci6X2WFnIiZeomIv7kaAmfJEAw_wcB (dostęp: 8.04.2022).
- Rosja – Ukraina. Putin wydał rozkaz operacji militarnej. Celem „demilitaryzacja Ukrainy”, <https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2022-02-24/rosja-ukraina-putin-wydal-rozkaz-operacji-militarnej-celem-demilitaryzacja-ukrainy/> (dostęp: 6.04.2022).
- Saja K., *Etyka*, <http://etykapraktyczna.pl/encyklopedia/etyka> (dostęp: 29.05.2021).
- Serial „Sługa narodu” z Zeleńskim w roli głównej dostępny na platformie Netflix*, <https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/serial-sluga-narodu-z-zelenskim-w-roli-glownej-dostepny-na-platformie-netflix/mfpevj3> (dostęp: 5.04.2022).
- Sondaż państwowego instytutu: Putinowi ufa prawie 8 na 10 Rosjan*, <https://www.rp.pl/polityka/art35892451-sondaz-panstwowego-instytutu-putinowi-ufa-prawie-8-na-10-rosjan> (dostęp: 6.04.2022).
- Stankiewicz P., *Jaki sens ma dzisiaj ukraińska flaga?*, <https://przekroj.pl/spoleczenstwo/jaki-sens-ma-ukrainska-flaga-piotr-stankiewicz> (dostęp: 11.04.2022).
- Superbohater Ukrainy. Jak wyglądała kariera Wołodymyra Zeleńskiego?*, <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1102218%2Csuperbohater-ukrainy-jak-wygladala-kariera-wolodymyra-zelenskiego.html> (dostęp: 4.03.2022).
- W Rosji rośnie poparcie dla Putina. Ten sondaż mówi wiele*, <https://wiadomosci.wp.pl/w-rosji-rośnie-poparcie-dla-putina-ten-sondaz-mowi-wiele-6753081426332160a> (dostęp: 6.04.2022).
- What Do Ordinary Russians Really Think about the War in Ukraine?*, <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=452> (dostęp: 7.04.2022).
- World Values Survey, *Who we are*, <https://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> (dostęp: 7.04.2022).
- zelenskiy_official*, <https://www.instagram.com/p/CbpkvsdghYH/> (dostęp: 7.04.2022).
- Zięba S., *Od komika do męża stanu, czyli bohaterska postawa prezydenta Ukrainy. „To zapisze go na kartach historii”*, <https://dziendobry.tvn.pl/gorace-tematy/wolodymyr-zelenski-kim-był-prezydent-ukrainy-kariera-zona-i-pochodzenie-5615009> (dostęp: 7.04.2022).
- Zubel M., *Australia pomoże Ukrainie. Ogromne wsparcie w walce z Rosją*, <https://wiadomosci.wp.pl/australia-pomoze-ukrainie-ogromne-wsparcie-w-walce-z-rosja-6742538183109120a> (dostęp: 2.03.2022).

Streszczenie

Artykuł zawiera rozważania na temat przywództwa w reżimie autorytarnym oraz w państwie demokratycznym. Celem wywodu jest wykazanie istotnych różnic między tymi przywództwami w aspekcie etycznym. Po wprowadzeniu, w którym uzasadniono wybór tematyki, wyjaśniono, czym w świetle teorii polityki jest reżim polityczny, jakie cechy określają demokrację oraz autorytaryzm, jaki model przywództwa obowiązuje w każdym z tych ustrojów. Kolejny fragment poświęcono koncepcji osobowości autorytarnej. Wskazano wartości respektowane i pożądane w systemie demokratycznym oraz systemie autorytarnym, odnosząc się zarówno do zachowań obywateli, jak i do osobowości i zachowań polityków, w szczególności przywódców. Zasadnicza część artykułu dotyczy aksjologicznego wymiaru wizerunków przywódców Rosji i Ukrainy. Wyniki uzyskano na podstawie analizy wybranych publikacji, które ukazały się na polskojęzycznych portalach ogólnoinformacyjnych oraz na portalu społecznościowym Instagram w pierwszej fazie inwazji Rosji na Ukrainę. Wykazano, w jaki sposób różnice wizerunkowe korelują z różnicami w wymiarze aksjologicznym.

Słowa kluczowe: aksjologia polityki, autorytaryzm, demokracja, prezydent, przywództwo polityczne, wizerunek polityka, Rosja, Ukraina

Authoritarian Hubris Syndrome Contra Service to the People. The Axiological Aspect of Political Leadership, Based on the Example of Russian and Ukrainian Presidents

Summary

The article reflects on the issue of leadership in an authoritarian regime and a democratic state and aims to show significant differences between them in the ethical aspect. After the introduction, in which the choice of subject matter was justified, it was explained what a political regime is in the light of the theory of politics, what features define democracy and authoritarianism, and what model of leadership is in force in each of the systems. The next fragment concerns the concept of the authoritarian personality. Indicated values that democratic and authoritarian systems respect, referring both to the behaviour of citizens and to the personality and behaviour of leaders. The principal part of the article concerns the axiology of the styles of leadership and images of the leaders of Russia and Ukraine. The results were obtained through analysis of the selected publications that appeared in the first phase of Russia's invasion of Ukraine on Polish general information portals and on the Instagram social network. It was shown how politician image differences correlate with differences in the axiological dimension.

Keywords: axiology of politics, authoritarianism, democracy, president, political leadership, image of a politician, Russia, Ukraine